

УДК 658.001.76.658.589

Недбалюк О.П.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства та міжнародної економіки
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ МЕХАНІЗМУ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ В ЕКОНОМІКУ КРАЇНИ: ДОСВІД США ДЛЯ УКРАЇНИ

THE INSTITUTIONAL BASIS OF MECHANISM OF INNOVATIONS INTRODUCTION IN THE ECONOMY OF COUNTRY: EXPERIENCE OF USA FOR UKRAINE

АНОТАЦІЯ

Актуальність наукового опрацювання питань інституційних основ механізму впровадження інновацій в економіку України визначається практичними потребами забезпечення економічного зростання. Таке зростання неможливе без запровадження апробованої у світі інноваційної моделі розвитку. У сучасних дослідженнях інноваційного розвитку акцентується увага на науково-дослідній сфері та на прикладах реалізації інновацій в економіці. Важлива складова частина механізму інноваційного розвитку, впровадження та його інституційне забезпечення перебувають поза увагою дослідників. Зважаючи на це сформовано власне бачення інституційних основ механізму впровадження інновацій в Україні, використовуючи досвід США. Це забезпечить системність та результативність інноваційної діяльності у вітчизняній економіці.

Ключові слова: інновація, впровадження, поширення, інституційний механізм, програма, модель, розвиток.

АННОТАЦИЯ

Научное исследование вопросов касательно институциональных основ механизма внедрения инноваций в экономику Украины актуально, что определяется практическими потребностями обеспечения экономического роста. Такой рост невозможен без внедрения апробированной в мире инновационной модели развития. В современных исследованиях инновационного развития акцентируется внимание на научно-исследовательской сфере и на примерах реализации инноваций в экономике. Важная составляющая механизма инновационного развития, внедрение и его институциональное обеспечение находятся вне поля зрения исследователей. В связи с этим автор сформировал собственное видение институциональных основ механизма внедрения инноваций в Украине на основе опыта США, которое возможно реализовать на практике. Это обеспечит системность и результативность инновационной деятельности в отечественной экономике.

Ключевые слова: инновация, внедрение, распространение, институциональный механизм, программа, модель, развитие.

ANNOTATION

The scientific study of the institutional basis of the mechanism of innovation in the economy of Ukraine is relevance, what determined by the practical needs of economic growth. This growth is not possible without the introduction an innovative model of development which is tested in world. It should be noted that in modern studies innovative development are focuses on scientific-research sphere and on some examples of the implementation of innovation in the economy. Implementation and institutional support are important part of the mechanism of innovation development, but it ignored by most of researchers. In this regard, the author has formed his own vision of the institutional framework of the mechanism innovation in Ukraine, which is based on the US experience, and which can be implemented on practice. This will ensure consistency and effectiveness of innovation in the domestic economy.

Keywords: innovation, implementation, dissemination, institutional mechanism, program, model, development.

Постановка проблеми. У ході дослідження ми провели аналіз наукової літератури з цієї проблематики й виявили, що більшість дослідників у процесі формування шляхів і методів інноваційного розвитку вітчизняної економіки акцентують свою увагу на двох важливих аспектах інноваційних процесів:

- 1) формування, створення інновацій;
- 2) практичне використання інновацій.

Такий підхід базується на загальноприйнятому у вітчизняній науці та практиці баченні сутності проблеми. При цьому поза увагою залишається третій важливий компонент інноваційних процесів – система впровадження інновацій як зв'язок між створеними інноваціями та їх практичним використанням. На нашу думку, логіка інноваційного процесу не дво-, а тривірнева, а саме: 1) створення інновації, винахід → 2) впровадження інновації → 3) практичне застосування інновації.

Відсутність бачення тривірневої схеми процесу впровадження інновацій приводить до того, що в Україні є значна сукупність винаходів, інноваційних рішень, що не мають практичного застосування, з іншого боку, значна частина інновацій, що практично застосовуються, формується поза будь-яким організованим процесом і діє час від часу. Це стосується всіх сфер діяльності і всіх національностей. За відсутності наукового опрацювання та практичного вирішення наведеної проблеми ми будемо й надалі стимулювати збільшення обсягу інновацій та винаходів, що не матимуть практичного застосування. Також будемо зосереджувати увагу на методології практичного застосування інноваційних рішень, які виникли спорадично і є лише незначною частиною від того, що потенційно могло б бути запроваджено. Тому в цій статті ми зосередимося на інституційній загальнодержавній системі впровадження інновацій, яка в розвинених країнах є з'єднувальним елементом між інноваціями та практикою їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика шляхів та методів забезпечення практичних результатів у сфері інноваційного розвитку національної економіки привертає

увагу багатьох вітчизняних та закордонних учених-економістів. Дослідженню питань значення інноваційної діяльності в економіці держави, впровадження інновацій в економіку країни присвячено чимало праць науковців, серед яких А. Гальчинський, В. Геєць, О. Амош, М. Гончаров, В. Семиноженко, Р. Фатхутдінов та інших. У їх працях розглядаються різні аспекти інноваційної діяльності суб'єктів господарювання в Україні, а також світовий досвід упровадження інновацій у виробництво.

Але й досі ніхто не займався вивченням проблеми формування загальнодержавного механізму впровадження інновацій, який разом із зарубіжним досвідом урахував би вітчизняний досвід та особливості реалізації економічної політики в країні. Більшість учених, що досліджують проблематику впровадження інновацій, ігнорують інституційний складник процесу впровадження, що, як правило, нівелює загальне бачення шляхів формування механізму впровадження. Такий стан становить загрозу для успішного завершення розпочатих реформ у сфері інноваційного розвитку національної економіки. Тому ці питання є актуальними й потребують подальшого наукового опрацювання, яке зрештою має сформулювати практичні рекомендації органам економічного управління щодо формування ефективного інституційного механізму впровадження інновацій в економіку України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на величезну кількість наукових доробок та обґрунтувань необхідності запровадження в Україні інноваційної моделі економічного розвитку, як не парадоксально, на сьогодні система впровадження інновацій перебуває на стадії лише розробки як на національному, так і на локальних рівнях національної соціально-економічної системи. Але це можна змінити, перейшовши від слів до безпосередньо формування інституційних основ механізму впровадження. Але спершу необхідно визначити, що таке інноваційна політика.

Інноваційна політика – це комплекс економічних, організаційно-правових та інших заходів держави, спрямованих на впровадження результатів науково-технічного прогресу у виробництво, стимулювання й підтримку інноваційних процесів в економіці (Закон України «Про інноваційну діяльність» [1]). Загальна декларація вірна, однак за відсутності конкретики в баченні суб'єктів, об'єктів та методів «заходів, спрямованих на впровадження», система впровадження відсутня як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Крім того, практика свідчить, що деталізація підтримки інноваційних процесів в економіці зводиться до бачення процесу в його вузькому розумінні – до необхідності збільшення виділення державою коштів на продукування інновацій, питомої ваги коштів на НДР у державному бюджеті.

Дослідники справедливо акцентують увагу на тому, що фактичне фінансування науково-технічної діяльності з державного бюджету протягом останніх років не перевищує 0,4% ВВП замість передбачених Законом України «Про науково-технічну діяльність» [2] 1,7%. При цьому, на нашу думку, навіть якщо фінансування буде збільшене відповідно до норм закону, об'єктивно це не приведе до більшої кількості інновацій, оскільки це може забезпечити лише чітко організована та інституційно визначений загальнодержавний механізм впровадження інновацій (якого поки що немає). Про це свідчить як вітчизняний, так і закордонний досвід. Тому проблема формування та функціонування інституційного механізму впровадження інновацій у вітчизняну економіку потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Метою статті є дослідження інституційних та методологічних засад функціонування механізму впровадження інновацій в економіку США з формулюванням висновків щодо перспектив адаптації цього досвіду до умов України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституційна система впровадження інновацій у кожній країні пов'язана з поняттям «інноваційна культура». Як і будь-яка інша культура, інноваційна культура є світоглядним розумінням процесу, а також усталеним традиційно порядком, організаційно впорядкованим процесом. Тому про інноваційну культуру можна говорити як про науково обґрунтовану й наявну на практиці в інституційному форматі систему, яка складається із трьох елементів: продукування, впровадження та практичне застосування інновацій. Система продукування інновацій як система науково-дослідних установ із наявними загальними проблемами в нас все ж таки існує в інституційному форматі. Так, інституційними суб'єктами інноваційних процесів є науково-дослідні установи та підприємства й організації, що використовують інноваційні рішення. Інституційна система впровадження інновацій як з'єднувальна ланка між ними відсутня. Окремі інноваційні фонди та подібні впроваджувальні установи не орієнтовані на загальнонаціональні інтереси, не узгоджують дій між собою й не мають універсальної методики, тому їх сукупність аж ніяк не є національною системою впровадження інновацій в Україні. Тому за відсутності такої системи інноваційний процес є хаотичним та «безкультурним».

Далі розглянемо декілька зауважень стосовно термінології. Є багато визначень інновації, найбільш прийнятним є таке: інновація – це впроваджений винахід, нововведення. Тому можна зробити висновок, що будь-який винахід або нова розробка не є інновацією, доки вона не буде впроваджена. Це ще раз підтверджує той факт, що без загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій про інноваційну культуру в Україні поки що рано говорити. «Інноваційна система» та «іннова-

ційна модель» також передбачають наявність у країні (в теорії) загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій. Зауважимо, що на сьогодні науково опрацьовано та певною мірою практично реалізовано поняття «інвестиційна діяльність». Хотілося б визначити «інноваційну діяльність» як спосіб функціонування загальнодержавного інституційного механізму впровадження нововведень у практику. На жаль, це питання сьогодні навіть не стоїть, що ще раз підтверджує відсутність в Україні загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

З вищенаведеного можна зробити хибний висновок про те, що загальнодержавний інституційний механізм впровадження інновацій для України є абсолютно новим явищем. Це не так, про що свідчить як вітчизняний, так і зарубіжний досвід. Інституційний механізм впровадження інновацій існував ще за часів СРСР, при цьому він мав як деструктивні, так і конструктивні компоненти. Своєрідною «модю» є акцент на деструктивних компонентах цього механізму та замовчування конструктивних. Досвід Китаю свідчить, що це неправильний підхід. Одним із суттєвих конструктивних компонентів розвитку країни було функціонування за активної державної підтримки загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій. При цьому до загальнодержавного інституційного механізму можна назвати такі інституції: Центр науково-технічної інформації, Школа передового досвіду, Школа соціалістичного змагання, Товариство «Знання», молодіжні організації та ін. Крім ідеологічного наповнення, в цьому механізмі були конструктивні компоненти, що активізувати інноваційну діяльність в економіці. За відсутності прогресу перебудовних реформ в інших сферах економічного механізму така система не змогла зробити економіку інноваційною, однак спроби були, і вони потребують оцінки, вивчення та використання в сучасних умовах. З припиненням державного фінансування зазначені вище інституції припинили своє існування, припинили виконувати свою важливу роль у сфері впровадження інновацій. Є окремі елементи загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій тих часів. Так, номінально існує Центр науково-технічної інформації. До незалежності України, наприклад у Вінницькій області, відділення центру (в ньому певний час працював автор цієї статті) було потужною за технічним озброєнням і штатом спеціалістів організацією, роль якої зводилась до якнайшвидшого «доставляння» до практиків економічної діяльності інновацій. На сьогодні цієї організації вже не існує.

Що стосується закордонного досвіду, то для української науки стало своєрідним правилом говорити про значні обсяги науково-технічної, винахідницької діяльності в розвинених кра-

їнах та про високі результати в практичному застосуванні інновацій, і зовсім не згадують про ефективний загальнодержавний інституційний механізм упровадження інновацій, завдяки якому і можливі такі дивовижні результати. У 2001–2002 рр. доповідач отримав гранд на проведення річного наукового дослідження в університетах США від «Програми наукових обмінів імені Фулбрайт». Темою дослідження були програми територіального розвитку в США і вивчення можливостей щодо застосування цього досвіду в Україні. У результаті цього проєкту була опублікована відповідна монографія [3]. Програми соціально-економічного розвитку в США є продуктом функціонування інституційно сформованої системи впровадження інновацій, тому об'єктом цього дослідження є інституційний механізм впровадження інновацій.

Характеризуючи інституційні засади механізму впровадження інновацій насамперед необхідно зазначити, що цей механізм, з одного боку, сам по собі є інноваційним для України, з іншого – він не новий для нас, оскільки механізм впровадження інновацій в США поєднує в собі функції організацій, які ми згадували раніше (ЦНТЕІ, товариство «Знання» та ін.). Існує певна специфіка функціонування системи в ринкових умовах, але вона не майже не впливає на методологію та організацію діяльності інноваційного розвитку.

Інституційний механізм впровадження інновацій в США називають «Екстеншен», який історично розпочав свою діяльність у сфері інноваційного розвитку економіки та агропромислового виробництва на основі ініціатив «знизу», від громадських організацій та університетів у кінці XIX ст. У 1914 р. ця система була інституційно сформована в США як загальнонаціональна на основі закону Сміта-Левера [4, с. 62]. З часом успішна діяльність загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій у США поширилася на територіальний розвиток, на інші галузі економічної діяльності (крім аграрної), соціальний розвиток, розвиток урбанізованих поселень. Тобто на сьогодні цей механізм у країні, по суті, є всеосяжним як за сферами діяльності, так і за масштабом.

Далі виділимо головні завдання загальнодержавного інституційного механізму впровадження в США:

- практична реалізація державної інноваційної політики;
- збір і систематизація нововведень як від науки, так і від практиків;
- оперативне поширення інформації і знань про інновації серед великої аудиторії;
- постійний особистий контакт спеціалістів служби впровадження як з науковцями, так і з представниками виробництва, соціальної сфери, населенням;
- надання оперативної інформації у сфері інноваційного розвитку органам державного та місцевого управління;

- проведення заходів (виставки, демонстрації тощо) та навчань для дорослих з метою впровадження інновацій;
- формування освітніх програм для цільового впровадження інновацій у тій чи іншій сфері діяльності;
- підтримка місцевих ініціатив, за потреби надання їм загальнонаціонального значення;
- методично-консультаційна допомога місцевим громадам у формуванні інноваційних програм соціально-економічного розвитку;
- безкоштовні оперативні консультації спеціалістів служби для клієнтів щодо впровадження інновацій.

Головним з наведеного переліку є те, що загальнодержавний інституційний механізм впровадження інновацій забезпечує постійний двосторонній зв'язок науки й виробництва. На основі дослідження відповідною службою «Екстеншен» потреб в інноваціях на рівні практики виробництва формується і фінансується державою пакет замовлень для науково-дослідних установ (які, як і сама служба впровадження, організаційно перебувають у складі регіональних університетів). З іншого боку, ініціативи та винаходи науковців оперативно доставляються до практиків. Усе тісно пов'язано з навчальним процесом в університеті і цим самим зумовлює його інноваційність. Адже в більшості прикладних наук викладач є водночас і науковцем, і консультантом у мережі системи впровадження (його заробітна плата має відповідно три складника).

Послуги загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій «Екстеншен» у США є безкоштовними для більшості клієнтів системи. Система має загальнонаціональний масштаб, є її відділення (офіси) на всіх рівнях адміністративно-територіального поділу країни, у тому числі райони. Фінансування переважно державне, яке надається державою та органами місцевого самоврядування на конкурсній основі. Діяльність служби, (як і всіх інших установ, фірм та організацій у США) детально планується. До виконання окремих програм упровадження інновацій залучаються недержавні джерела фінансування. Методологія діяльності системи є уніфікованою для усієї країни, базується на науковій основі та на загальнонаціональних пріоритетах розвитку. Усередині системи структуровані окремі галузі економіки та окремі напрями науки. В університетах готують спеціалістів відповідної кваліфікації для загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій.

Організаційним ядром функціонування загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій у США є освітні програми для дорослих (неформальна освіта). Основні (базові) програми з упровадження інновацій у загальнодержавному інституційному механізмі впровадження інновацій (у системі «Екстеншен») такі:

- розвиток виробництва та підприємництва;
- розвиток домашніх господарств;
- розвиток молоді;
- лідерство;
- розвиток територіальних громад;
- охорона навколишнього середовища [3, с. 43].

Крім цих програм, формуються й інші, тимчасові програми, спрямовані на проблеми та потреби сьогодення. Наприклад, програми з енергоощадження, здорового харчування населення, розвитку кооперативів тощо.

Програми впровадження інновацій детально плануються на основі вивчення потреб виробників та населення в цілому та на основі завдань реалізації державної інноваційної політики з врахуванням можливостей науки. Здійснюється постійний моніторинг виконання освітніх програм впровадження інновацій, на основі попередньо розробленої системи проводиться комплексна оцінка виконання кожної програми після її завершення. Фінансування наступної програми прямо залежить від результатів виконання попередньої програми. Постійно проводиться оцінка соціально-економічного ефекту від виконання освітніх програм та функціонування служби впровадження в цілому на основі науково обґрунтованих методик. Ефект від діяльності служби впровадження інновацій дуже високий і є загальноновизнаним. Усі заходи, а особливо виконання освітніх програм з поширення інновацій, на всіх етапах виконання мають широке оприлюднення в суспільстві. Система впровадження інновацій «Екстеншен» має свої видання, радіо та телепрограми. Також систему впровадження інновацій в США прийнято називати системою «вирішення проблем», оскільки там розуміють: де немає інноваційного розвитку, там проблема. Очевидно, що прогрес країни значною, якщо не головною мірою завдячує саме діяльності загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій у всіх сферах соціально-економічного життя.

Роль навчальних закладів в успішному функціонуванні загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій у США є надзвичайно важливою, очікується, що і в Україні система вищої освіти стане такою ж успішною, як за кордоном. Подібні до США загальнодержавні інституційні механізми впровадження інновацій існують у всіх економічно розвинених країнах, можливо, саме тому ці країни успішні. Дивним є те, що в Україні цей досвід не те що науково не опрацьований, а навіть маловідомий. На нашу думку, однією з головних причин цього є відсутність відчутних результатів в інноваційному та в економічному розвитку країни в цілому.

Є значна кількість деталей та методичних аспектів функціонування загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій у США, особливо у сфері освітніх програм як інструменту впровадження інновацій,

але сьогодні ми не будемо про це розповідати. Для тих, хто цікавиться цими питаннями, можете ознайомитися із моєю монографією на цю тему [3]. У роботі опрацьовано американський досвід та сформовані шляхи ефективної адаптації досвіду створення та функціонування загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій до українських умов.

Висновки. Таким чином, роль закладів системи вищої освіти та науково-дослідних у цьому питанні є важливою, можливо, навіть визначальною. Поспішне прийняття відповідного закону може зашкодити. Наприклад, у США створення будь-якого інституційного механізму завершується прийняттям закону, а в Україні все інакше. Так, у 2004 р. у країні було ухвалено Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [5], який зумовлює можливості для створення загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій в аграрному секторі економіки та економіки сільських територій. Однак відсутність розуміння необхідності та ефективності цієї системи на державному рівні привели до того, що всі ініціативи так і залишилися на своєму місці, у вигляді проекту. Проблема створення загальнодержавного інституційного механізму впровадження інновацій має бути науково та системно опрацьованою. Університети можуть створювати інноваційні впроваджувальні центри вже сьогодні, законодавчих обмежень для цього немає, однак державної підтримки також немає. В Україні є окремі успішні приклади

створення інституційних структур з впровадження інновацій при університетах. Однак цей досвід не набув широкого поширення. За правильної організації інноваційна діяльність університету буде економічно ефективною, позитивно вплине на якість наукових розробок та навчальний процес. У країні буде забезпечений загальнонаціональний ефект, який приведе до інституційного оформлення та успішного функціонування в Україні уніфікованого загальнонаціонального механізму впровадження інновацій, а отже, соціально-економічного розвитку країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 р. № 40-IV (зі змін. та доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.
2. Про науково-технічну діяльність : Закон України від 13 грудня 1991 р. № 1977-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 165.
3. Недбалюк О. Програми розвитку сільської місцевості як теорія, методологія і практика діяльності дорадчих служб у США / О. Недбалюк. – Вінниця : Поділля-2000, 2005. – 160 с.
4. Education Through Cooperative Extension / [B. Seevers, D. Graham, J. Gamon, N. Conclin]. – New York : Delmar Publishers, 1997. – P. 37–45.
5. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : Закон України від 17 червня 2004 р. № 1807-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>.